

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 35.725.120 Львівського державного
університету внутрішніх справ

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, професора
Ірини ГАЗДАЙКИ-ВАСИЛИШИН
на дисертацію **Алоїзи ШУГАЛО** на тему
«Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії
за спеціальністю **081 «Право»**

Тема дослідження «Кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні» є, безумовно, гостро актуальною з декількох причин: першочергово тому, що домашнє насильство є серйозною соціально-правовою проблемою, яка загрожує життю, здоров'ю та добробуту громадян. В Україні в умовах воєнного стану проблема насильства в сім'ї набула ще більшої актуальності, що обумовлює необхідність підвищеної уваги з боку держави та суспільства до питань кримінальної відповідальності за такі діяння.

Воєнний стан, спричинений повномасштабною агресією Росії, має значний вплив на соціально-економічну та морально-психологічну ситуацію в країні. Основними чинниками, що сприяють збільшенню рівня домашнього насильства, є: психічні стреси та посттравматичні синдроми у військовослужбовців та цивільного населення; соціально-економічні труднощі, зокрема втрата житла, роботи та засобів до існування; зміни у сімейних відносинах через розлуку, втрату близьких та адаптацію до нових реалій; вимушене співіснування у тісних умовах через переміщення сімей у безпечніші регіони або за кордон. За даними правозахисних організацій та Національної поліції України, кількість звернень щодо домашнього насильства зросла під час війни, що підтверджує необхідність посилення заходів реагування.

З 2019 року в Україні домашнє насильство є кримінально караним діянням відповідно до статті 126-1 Кримінального кодексу України. Запровадження кримінальної відповідальності є важливим кроком у боротьбі з насильством, оскільки підкреслює серйозність проблеми на державному рівні; забезпечує невідворотність покарання для кривдників; сприяє зміні суспільного ставлення до сімейного насильства як до неприйнятного явища.

Проте, ефективність кримінально-правових заходів реагування на домашнє насильство та притягнення винних до відповідальності залишається викликом через проблеми застосування законодавчих норм, а також через існуючі стереотипи щодо сімейних відносин. Воєнний стан створює додаткові труднощі для боротьби з домашнім насильством. Зокрема, йдеться про

перевантаженість правоохоронної системи, оскільки основний ресурс зосереджений на воєнних злочинах та підтриманні порядку; послаблення правозахисних ініціатив через пріоритетність воєнних питань; труднощі в доступі до правосуддя, зокрема у регіонах, де тривають бойові дії або відсутні належні кримінальної юстиції.

Проте, навіть у складних умовах війни боротьба з домашнім насильством має залишатися пріоритетним завданням держави та суспільства. Кримінальна відповідальність за такі дії є важливим механізмом захисту жертв, але її ефективність залежить від реального механізму застосування кримінально-правових норм.

У науці кримінального права України є чимало праць, присвячених проблематиці домашнього насильства, однак, залишаються дискусійними питання щодо місця цього складу кримінального правопорушення у системі Особливої частини КК України; визначення кола потерпілих; кримінально-правових наслідків домашнього насильства; тлумачення ознаки систематичності; співвідношення норми про домашнє насильство з іншими нормами КК України. І якщо для наукової спільноти це черговий виклик, то для практики застосування такий стан речей становить загрозу помилок під час здійснення кримінально-правової кваліфікації; не однотипності та не єдності судової практики.

Отже, дослідження та вдосконалення кримінально-правового реагування держави на домашнє насильство є важливим кроком для підвищення ефективності правозастосування, посилення безпеки громадян і захисту інституту сім'ї, а також для гармонізації українського законодавства з європейськими стандартами. Тому проведене Алоїзою ШУГАЛО дисертаційне дослідження присвячене безумовно актуальній тематиці.

Обґрунтованість, достовірність та новизна представлених результатів дослідження. Новизна наукових положень полягає у тому, що дисертація є комплексним дослідженням кримінально-правової протидії домашньому насильству, що вирізняється системним підходом до насильства, як наскрізного кримінально-правового поняття. У роботі доведено, що норма про домашнє насильство збільшує обсяг кримінально караних діянь, дає змогу забезпечити охороною потерпілих осіб від окремих видів психічного та економічного насильства, які не заборонені іншими кримінально-правовими нормами. Серед найбільш суттєвих результатів окресленої розвідки, які вирізняються науковою новизною та мають важливе теоретичне і практичне значення, слід виділити, зокрема, такі:

- дисертанткою запропоновано виключити вказівку на фізичне насильство з диспозиції ст. 126-1 КК України; такі діяння охоплюватимуться загальними нормами КК України про фізичне насильство (без ознаки систематичності), оскільки чинний припис про систематичне домашнє фізичне

наси́льство (ст. 126 КК України), фактично, закріплює привілейований склад фізичного насильства. Відтак, обґрунтовано, що дії, які полягають у «застосуванні насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень» (ст. 173-2 КУпАП), мають отримати не адміністративно-правову, а кримінально-правову оцінку, позаяк застосування фізичного насильства завжди має зумовлювати кримінально-правові наслідки з огляду на значущість об'єкта посягання;

- дисертанткою доведено, що вказівка на суспільно небезпечні наслідки (у виді фізичних чи психологічних страждань, втрати працездатності, розладів здоров'я, погіршення якості життя потерпілої особи, емоційної залежності) у нормі про домашнє насильство є перебільшеною, позаяк у разі застосування насильства завжди настають негативні наслідки для потерпілої особи, а криміноутворююча складова полягає у систематичності таких діянь. Визначені на законодавчому рівні наслідки лише зумовлюють додаткові процесуальні складнощі під час доказування обставин вчинення зазначеного правопорушення та не мають самостійної суспільної небезпечності;

- авторкою виявлено непослідовність формулювання на законодавчому рівні окремих ознак домашнього насильства, зокрема: не виокремлення ознаки тривалості розладу здоров'я, що свідчить про понятійно-термінологічну невпорядкованість; сумнівність вказівки на емоційну залежність та погіршення якості життя як суспільно небезпечних наслідків домашнього насильства (такі можуть виникнути в особи і без його застосування чи попри його застосування); застосування у диспозиції ст. 126-1 КК України поняття «винний» (суперечить презумпції невинуватості); вживання термінологічного словосполучення «щодо подружжя чи колишнього подружжя», адже до подружнього союзу належать дві особи, а у нормі, вочевидь, мало бути зазначено «щодо одного з подружжя»; застосування терміна «психологічне насильство» замість «психічне насильство», що свідчить, із огляду на семантичний зміст, про термінологічну неточність.

Також у дисертації отримали подальший розвиток низка інших наукових позицій, зокрема, удосконалено: позицію щодо кваліфікації одноразового факту психічного домашнього насильства, що полягає у погрозі вбивством; позицію про те, що обсяг фізичного насильства у складі домашнього насильства потрібно визначати, з огляду на ознаки такого складу та санкцію ст. 126-1 КК України; твердження про те, що ознака систематичності є криміноутворюючою, коли діяння вчинено втретє; пропозицію щодо диференціації кримінальної відповідальності за домашнє насильство за ознакою його вчинення щодо певної вразливої категорії людей (малолітнього чи в його присутності, або вагітної жінки, або особи, яка перебуває у безпорадному стані) та інші.

Зазначені пропозиції дисертантки є належно обґрунтованими та доречними. Обґрунтованість та достовірність отриманих результатів підтверджується також відповідністю отриманих результатів темі дослідження;

логічно побудованою структурою роботи; відповідністю мети дослідження тим завданням, що поставила перед собою дисертантка; якісною аналітичною роботою над достатнім обсягом наукових джерел та судових рішень, а також вмінням авторки аргументовано доводити свою позицію та брати участь у науковій дискусії.

Оцінка змісту дисертації, рівня виконання поставлених завдань та оволодіння методологією наукової діяльності. Об'єктом дисертаційного дослідження є кримінально-правова протидія насильству, в тому числі домашньому; предмет дослідження – кримінальна відповідальність за домашнє насильство в Україні. Метою дисертаційного дослідження є кримінально-правова характеристика складу домашнього насильства, встановлення місця норми про домашнє насильство у системі кримінально-правових норм, що передбачають відповідальність за насильство, а також оцінка якості кримінального закону України в частині встановлення відповідальності за домашнє насильство.

Дисертація виконана на високому науковому рівні. План роботи складено вдало, що сприяє логічно сформованій конструкції роботи та послідовному дослідженню та викладенню усіх аспектів досліджуваної проблематики, а також виконанню усіх завдань, які поставила перед собою дисертантка, та досягненню мети дослідження. У першому розділі авторка присвятила свою увагу загальним засадам дослідження кримінальної відповідальності за домашнє насильство, зокрема, дослідила стан теоретичного дослідження кримінальної відповідальності за домашнє насильство; історію розвитку кримінальної відповідальності за домашнє насильство; міжнародний та зарубіжний досвід регламентації кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Другий розділ роботи присвячено юридичному аналізу складу домашнього насильства; досліджено кожен елемент складу цього кримінального правопорушення (об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт та суб'єктивну сторону). В третьому розділі дисертації авторка дослідила актуальні питання кваліфікації, караності та призначення покарання за домашнє насильство. Цей розділ складається із двох підрозділів, присвячених кримінально-правовій кваліфікації домашнього насильства та межах караності та призначення покарання за домашнє насильство.

Методологічну основу дисертації становлять такі методи наукового пізнання, як: діалектичний метод; метод дедукції та індукції; історичний метод; порівняльно правовий метод; метод аналізу та синтезу; догматичний метод; метод юридичної герменевтики; метод моделювання; статистичний; соціологічний методи; метод узагальнення.

Наукове та практичне значення результатів дослідження полягає в тому, що висновки та рекомендації, наведені у дисертації, можуть бути використані у законотворчій діяльності (для підготовки пропозицій щодо

удосконалення законодавчих положень кримінально-правової протидії домашньому насильству); - у правозастосовній діяльності (для забезпечення єдності судової практики під час застосування норм про домашнє насильство); у науково-дослідній сфері (для подальших наукових досліджень питань кримінальної відповідальності за домашнє насильство); у навчальному процесі (під час викладання навчальних дисциплін кримінально правового циклу для здобувачів вищої освіти, підготовки підручників та посібників із кримінального права, а також інших навчально-методичних видань).

Повнота викладу наукових положень, висновків і рекомендацій в опублікованих наукових працях. Наукові положення, висновки, які містяться у дисертації достатньою мірою опубліковані у фахових публікаціях та апробовані здобувачем. Кількість та науковий рівень підготовлених наукових праць відповідає вимогам, встановленим для оприлюднення результатів дисертацій. Зокрема, автором опубліковано сім наукових праць, серед яких п'ять статей у наукових фахових виданнях України; та дві тези доповідей на науково-практичних заходах.

Дані про відсутність текстових запозичень та порушення академічної доброчесності. Під час ретельного вивчення змісту дисертації фактів порушення академічної доброчесності не виявлено.

Дисертаційна робота Алоїзи ШУГАЛО є цікавою, самостійною та оригінальною науковою працею, в результаті здійснення якої сформульовано низку слушних пропозицій щодо вдосконалення розуміння та застосування кримінально-правової норми про домашнє насильство, а також щодо внесення змін та доповнень до чинного кримінального закону.

Численні вказані вище позитивні аспекти роботи не виключають наявності дискусійних положень та зауважень, які варто розглянути під час публічного захисту для вдосконалення аргументації позицій здобувачки, а також для врахування їх у подальшій роботі над окресленою проблематикою:

1. Дисертантка цілком обґрунтовано звертає увагу на недосконалість такої законодавчої конструкції, як діяння, «вчинене щодо подружжя чи колишнього подружжя», зазначаючи на с. 74-75 свого дослідження про те, що до подружнього союзу належать дві особи, а у кримінально-правовій нормі, вочевидь, мова ведеться про одного із подружжя. Для усунення відповідного недоліку авторка пропонує замінити цю невдалу юридичну конструкцію формулюванням «щодо одного із подружжя чи колишнього подружжя». Такі зміни дисертантка пропонує внести у ст. 126-1, ч. 2 ст. 152 та ч. 3 ст. 153 КК України. Цілком підтримуючи цю пропозицію, водночас зауважу, що така ж помилкова конструкція міститься і в пункті 6-1 частини 1 статті 67 КК України, яким до обставин, що обтяжують покарання, віднесено «вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких

відносинах». Послідовно йдучи шляхом виправлення цієї законодавчої помилки, варто було б внести відповідні зміни і до тексту статті 67 КК України. Проте, дисертантка цю пропозицію не поширює на п. 6-1 ч. 1 ст. 67 КК України, жодним чином не аргументуючи такого підходу. В ході захисту цікаво буде почути, чим обумовлений такий підхід. Чому до статей 126-1, 152, 153 КК України варто вносити відповідні зміни, а до статті 67 КК України – їх вносити не слід?

2. Також певна несистемність проглядається і в пропозиції дисертантки щодо заміни поняття «винний» на поняття «особа». Так, на сторінках 115-116 дисертації йдеться про те, що термін «винний», «очевидно, є невідповідним презумпції невинуватості, позаяк про винуватість особи можна стверджувати лише на підставі обвинувального вироку суду. З огляду на вказане, термін «винний» потрібно замінити на термін «особа», так як це відображено у ст. 91-1...». Знову ж таки, послідовно йдучи цим шляхом, слід було б вести мову про усі випадки вживання терміну «винний» у тексті кримінального закону та пропонувати замінити його не лише у статті 126-1, але й у згаданих вище статтях 67, 152, 153 КК України. Однак, у загальних висновках дисертаційного дослідження на сторінці 184, пропонуючи нову редакцію статті 126-1 КК України, дисертантка залишає термін «винний» навіть у тексті запропонованої нею частини першої цієї статті. Хоча у положеннях новизни (на с. 19) зазначає, що нею «виявлено непослідовність формулювання на законодавчому рівні окремих ознак домашнього насильства, зокрема: ... застосування у диспозиції ст. 126-1 КК України поняття «винний» (суперечить презумпції невинуватості). Тому постає запитання – яким чином слід усунути цю «непослідовність формулювання» на законодавчому рівні?

3. У ході дослідження проблем караності домашнього насильства дисертантка зазначає, що «пробаційний нагляд, як відомо, є відносно новим видом покарання, що полягає в обмеженні прав і свобод засуджених, регламентованих законом та встановлених вироком суду, із застосуванням соціально-виховних та наглядових заходів без ізоляції від суспільства». Також, загальновідомо, яким чином запровадили цей вид «покарання» та як він з'явився у санкціях Особливої частини КК України. Дисертантка в ході свого дослідження жодним чином не оцінює доцільність застосування пробаційного нагляду за вчинення домашнього насильства та не піддає сумніву чи критиці таку механічну заміну арешту на пробаційний нагляд у санкції статті 126-1 КК України. Пропонуючи нову редакцію цієї кримінально-правової норми, дисертантка залишає цей вид покарання без змін. Хоча, на мій погляд, застосування даного виду «покарання» за вчинення домашнього насильства (як і за вчинення багатьох інших кримінальних правопорушень) не є ефективним заходом реагування держави на систематичне вчинення особою насильницьких дій в сім'ї чи вдома. Більше того, застосувати наглядові та соціально-виховні заходи до особи, яка вчинила домашнє насильство, можна шляхом призначення їй

обмежувальних заходів, передбачених ст. 91-1 КК України. Тому, під час захисту цікаво було б почути аргументи дисертантки, керуючись якими варто залишати пробаційний нагляд в переліку основних покарань, які застосовуються за домашнє насильство.

Також викликає застереження побудова санкцій пропонованих дисертанткою частин першої та другої статті 126-1 КК України в частині визначення нижньої та верхньої межі строків обмеження волі та позбавлення волі. Адже в частині 1 запропоновано такі строки: обмеження волі на строк *до двох* років, або позбавлення волі на той самий строк; а в частині 2 – обмеження волі на строк *від трьох* до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк (с. 184 дисертації). Не зрозуміло, чим обумовлений такий розрив між верхньою межею покарання за основний склад та нижньою межею покарання за кваліфікований склад цього кримінального правопорушення.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Викладені вище зауваження мають, здебільшого, дискусійний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи. Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що дисертаційна робота Алоїзи ШУГАЛО є самостійною, оригінальною, актуальною науковою працею, в якій отримано нові науково обґрунтовані результати, що мають важливе теоретичне та практичне значення та вирішують важливу наукову проблему – створення наукового підґрунтя для ефективного застосування кримінальної відповідальності за домашнє насильство в Україні.

За актуальністю, новизною, достовірністю та обґрунтованістю, науково-теоретичним та практичним значенням отриманих результатів, кількістю та обсягом публікацій, оформленням дисертація відповідає вимогам, передбаченим наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 р. № 40 (зі змінами) та Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022 р. № 44 (зі змінами).

Відповідно, автор дисертації – Алоїза ШУГАЛО – за умови успішного захисту заслуговує на присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право.

РЕЦЕНЗЕНТ:

**кандидат юридичних наук, професор
завідувач кафедри кримінального права
та кримінології факультету № 1
Львівського державного
університету внутрішніх справ**

Ірина ГАЗДАЙКА-ВАСИЛИШИН